

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ŞƏHLA YAQUB QIZI QURBANOVA

AMERİKA ƏDƏBİYYATI AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (Amerika ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Naxçıvan – 2014

Dissertasiya Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Jurnalistika və dünya ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Əməkdar elm xadimi, AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor **İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli**

Rəsmi opponətlər: Filologiya üzrə elmlər doktoru **Nigar Vəliş qızı İskəndərova**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Yusif Əsgər oğlu Əliyev**

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Dünya ədəbiyyatı” kafedrası

Müdafiə “07___” “__06_____” 2014-cü ildə saat ___ Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD. 02.121 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 7012, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərciyi, Əsas bina, I mərtəbə, Böyük Akt zalı

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” “_____” 2014-cü ildə göndərilmişdir.

FD. 02.121 Dissertasiya Şurasının elmi katibi:

dos. **İ.Z.Cəfərov**

IŞIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Bu gün ABŞ ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının ən mühüm qollarından biri kimi diqqət çəkir. XX əsr Amerika ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələri C.London, T.Drayzer, U.Folkner, E.Heminquey, E.Sinkler və başqaları dünya ədəbiyyatının qızıl fonduna daxil olmuşlar. Bu, ABŞ ədəbiyyatının spesifik xüsusiyyətlərinin dərinədən və dəqiq öyrənilməsini, onun inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsini, Amerika yazıçılarının dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi incilərin tədqiq olunmasını şərtləndirir və bu günün zərurətinə çevirir. Amerika ədəbiyyatının ümumi qanunauyğunluqları prosesi, üslubların çoxluğu və mürəkkəbliyi, inkişafı və qaynayıb-qarışaraq dəyişməsi, ədəbi yaradıcılığın istiqamətləri və metodları qidalandığı bütün digər milli ədəbiyyatların ünsürlərini öz bətnində daşıyır. Bəzi hallarda həmin ünsürlər qabarıq təzahür olunur və Amerikanın ingilisdilli ədəbiyyatında xüsusi “zənci ədəbiyyatı”, “italyan motivi”, “hindu adət-ənənəsi” və s. kimi istiqamətləri ön plana çəkir. ABŞ ədəbiyyatının vətəndaşlıq hüququ qazanmaq üçün formalaşdığı dövrdə Orta Qərb, Uzaq Qərb, Cənub və Şimal əyalətlərinin ədəbiyyatı da bir-birindən seçilirdi. Bu fərqi əmələ gəlməsində əsas rol təkcə məkan ayrılığı deyil, həmin ərazilərdə yaşayan milli-etnik qrupların müxtəlifliyi də oynayırdı.

1930-cu illərin ümumdünya depressiyası Birləşmiş Ştatların əhalisinin əksəriyyətinə öz təsirini göstərdi. Fəhlələr işlərini itirdilər, fabriklər bağlandı, biznes və banklar iflasa uğradı, məhsullarını sata bilməyən fermerlər təsərrüfat sahələrini itirməli oldular. Fermerlərin çoxu iş axtarmaq üçün Orta Qərbi tərk edərək Kaliforniyaya getdilər. Bu proses Con Steynbekin “Qəzəb salxımları” əsərində canlı şəkildə təsvir olunub. Depressiyanın ən yüksək dövründə amerikalıların üçdə biri işsiz idi. Əlbəttə, otuzuncu illərdə Amerika reallıqlarını tənqid etmək müəlliflərə heç də asan başa gəlmirdi. Bu və ya digər əsərin çapına əngəl törədən müxtəlif təşkilatlarla müəlliflər arasındakı münaqişə tez-tez məhkəmə dinləmələrinə aparıb çıxarırdı. Otuzuncu illərin iqtisadi depressiyası isə birbaşa Amerikanın daxili qurumu ilə əlaqələndirilir, arzuları daşa dəymiş minlərlə Amerika gənci Amerika reallığına qarşı etiraz səsinə ucaldırdı. Kolduell də, Malts da öz əsərlərində məhz həmin etirazı əks etdirirdilər.

Amerika ədəbiyyatı təkcə çətin və böhranlı vəziyyətdə olan ölkənin siyasi, iqtisadi, mədəni həyatını əks etdirməmiş, eyni zamanda onun inkişafına təsir edən əsas amil olmuşdur. Bir çox Amerika yazıçıları öz əsərlərində irqi ayrışdırıcıya qarşı çıxaraq sadə, “qara” amerikalıların başına açılan fəlakətlərdən bəhs edirdilər. Elə tip qəhrəmanlar vardır ki, onlar yalnız bir

ədəbiyyatın mövzudur. Başqa yerdə onlara rast gəlinmir. ABŞ ədəbiyyatında belə yeri zənci qəhrəman tutur.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Amerika ilə ədəbi əlaqələr genişlənməmişdir. Artıq bir çox tədqiqatçılar heç bir senzura qadağası olmadan bu ölkənin istənilən yazıçısının əsərlərini ingilis dilindən ana dilimizə tərcümə etməkdə heç bir maneə ilə rastlaşmırlar. Halbuki keçmiş SSRİ dövründə yalnız kommunist ideyalarına əsaslanan və senzuradan keçən əsərlər tərcümə oluna bilərdi. Azərbaycan ədəbiyyatının Asiya, Avropa, Amerika və dünyanın başqa ölkələrinin ədəbiyyatları ilə əlaqələri müxtəlif istiqamətlərdə olmuşdur. Bunların ən başlıcası bədii tərcümədir. Bədii tərcümə vasitəsi ilə dünya xalqları bir-birinin ədəbiyyatları ilə tanış olur. Çünki ayrı-ayrı milli ədəbi nümunələri məhz tərcümə sayəsində müqayisə edib tutuşdurmaq və qiymətləndirmək mümkündür. Təsadüfi deyil ki, tərcümə vasitəsi ilə Azərbaycan ədəbiyyatının məfkurəvi və bədii imkanları da artır, ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılıq metodu, üslubu, sənətkarlıq xüsusiyyətləri dəyişir, inkişaf edir.

Beləliklə, mədəniyyətlərarası dialoqun aparıldığı bir zamanda ölkələrarası əlaqələrin qurulmasında ədəbiyyat nümunələrinin də böyük əhəmiyyəti danılmazdır. Xalqların bir-birinin ədəbiyyatı ilə tanışlığı, görkəmli şəxsiyyətlərə və onların irsinə duyduğu maraq ölkələr arasında münasibətlərin qurulmasında etibarlı vasitəçi və əhəmiyyətli mənbə funksiyası daşıyır. Bu baxımdan müasir dövrdə Amerika-Azərbaycan əlaqələrinin hərtərəfli inkişaf tapdığı bir zamanda Amerika ədəbiyyatının öyrənilməsi, Azərbaycan ədəbi mühitində tədqiq məsələləri və tərcümə imkanlarının aydınlaşdırılması böyük aktualıq qazanır. Bu sahədə çoxsaylı faktlar olsa da, elmi münasibət bildirilən əsərlərin sayı çox deyil. Ayrı-ayrı Amerika ədəbiyyatı nümayəndələrinə həsr olunan əsərlərin müşahidə olunduğu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında sistemli və ümumiləşdirici olaraq bu mövzuda yazılan hər hansı bir bitkin əsər yoxdur. Bu baxımdan təqdim olunan dissertasiya bu mövzuda yazılan ilk bitkin, sistemli, ümumiləşdirilmiş bir əsərdir. Özünəqədərki tədqiqat əsərlərini ümumiləşdirən bu dissertasiya eyni mövzuda bütün tədqiqatları bir arada toplayan, onlara elmi münasibət bildirən və bu sahədə ilk etibarlı ümumiləşdirici mənbədir.

Tədqiqatın obyektı. Amerika ədəbiyyatının müxtəlif inkişaf mərhələlərindəki ədəbi cərəyanlar və onların üzvləri, XX əsr Amerika nəsrı, poeziyası və dramaturgiyası tədqiqatın obyektini təşkil edir. Dissertasiyanın obyektı kimi Amerika ədəbiyyatının zəngin irsi əsas götürülmüşdür. İlk növbədə ingilis dilindən və ya rus dilindən tərcümələr, sovet ədəbiyyatşünaslığında bu və ya digər səbəbdən adları çəkilməyən şair və yazıçıların

yaradıcılıqları da tədqiqat obyektinə daxil edilərək Azərbaycanda yayılmış Amerika ədəbiyyatı daha geniş əhatə olunmuşdur.

Tədqiqatın predmeti. Amerika ədəbiyyatının inkişaf tarixi, ədəbi cərəyan və hərəkətlər, XX əsr Amerika ədəbiyyatının nümayəndələri və digər problemləri haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yazılmış məqalələr, irihəcmli əsərlər tədqiqatın predmeti kimi araşdırmaya cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Amerika ədəbiyyatının tədqiqi problemdir. Əsasən məqalələr şəklində münasibət bildirilən Amerika ədəbiyyatına dair araşdırmalar son dövrlərdə dissertasiyalara, monoqrafiyalara çevrilmişdir. Qarşıya qoyulan məqsəd imkan daxilində bu tədqiqat əsərlərini xronoloji ardıcılıqla təhlil etməkdir. Dissertasiya işində əsas məqsəd Amerika ədəbiyyatı ilə bağlı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığındakı mövcud tədqiqatların toxunduğu problemlər haqqında elmi ümumiləşdirmələr aparıb gələcəkdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tipoloji müqayisələrin aparılması perspektivlərini müəyyənləşdirməkdir.

Dissertasiyada qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı **vəzifələrin** yerinə yetirilməsi məqsəduyğun sayılmışdır:

- Amerika ədəbiyyatının dövrləşdirilməsi sistemini təyin etmək;
- Müharibələrin Amerika ədəbiyyatına təsirini müəyyən etmək;
- XIX əsərdə yaranan realizm, modernizm kimi ədəbi cərəyanların nəzəriyyəçi alimlərinin tədqiqatlarının və nəzəri müddələrinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında təhlil və tənqidinin vacib, əhəmiyyətli olduğunu əsaslandırmaq;

- “Zənci ədəbiyyatı”nın və ya Afro-Amerikan ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcüməsi və tədqiqi sahəsində görülən işlərin azlığını nəzərə alaraq bu ədəbiyyatın həm tərcümə, həm də onun elmi araşdırılması yollarının perspektivlərini təyin etmək;

- Amerika ədəbiyyatının təməl daşı sayılan folklor nümunələrinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tərcüməsi və tədqiqi vəziyyətini aydınlaşdırmaq;

- Amerika folklorunun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında təhlil və tənqidinin vacibliyini, əhəmiyyətini əsaslandırmaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bu gün qloballaşma prosesində uğurla iştirak edən ölkəmizdə mədəniyyətlərarası dialoqun daha intensiv şəkildə aparıldığı bir zamanda dünyanın super dövlətlərindən hesab olunan Amerika ilə əməkdaşlığın dövrün tələbinə uyğun olaraq genişləndirilməsi üçün Amerika mədəniyyətinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət və aktualıq qaza-

nır. Bu baxımdan təxminən bir yüzillik ərzində Azərbaycan ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslığında Amerika ədəbiyyatına, onun tərcüməsi və tədqiqinə həsr olunmuş ədəbi-elmi materialların öyrənilməsi, sistemləşdirilməsi, ümumiləşdirilməsi və təhlil edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakı cəhətlərlə müəyyən edilir:

- Amerika ədəbiyyatının Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərində hansı səviyyədə yer tutması bu günə qədər ədəbiyyatşünaslıq elminin tərəfindən öyrənilməmiş olduğundan tədqiq olunan bu elmi əsər bu sahədə ilk sistemli tədqiqat işidir;

- Dissertasiyada Amerika ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi ümumiləşdirilmiş, eləcə də onun elmi tənqidi ideya axtarışları dəyərləndirilmiş və gələcəkdə yeni tədqiqat müstəvisində onun ən mühüm problemlərinin araşdırılması perspektivləri müəyyən edilmişdir;

- Tədqiqat zamanı ilk dəfə olaraq Amerika ədəbiyyatında ədəbi cərəyanlar, hərəkatlar və onların nümayəndələrinin yaradıcılığı təhlilə cəlb olunmuş və konkret elmi fikirlər irəli sürülmüşdür;

- Amerika ədəbiyyatından nəzm və nəsr nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcümələri, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Amerika ədəbiyyatının araşdırılmasının mövcud vəziyyəti və tədqiqi məsələləri konkret elmi araşdırma müstəvisinə çıxarılmışdır;

- Dissertasiyada ilk dəfə olaraq Amerika fantastik ədəbiyyatının nümayəndələri kimi tanınan Rey Bredberi, Robert Frost, Ezra Paund, T.S.Eliot kimi Amerika yazıçı və şairləri, Amerika zənci ədəbiyyatının Riçard Rayt, Lənqston Hyuz və başqa nümayəndələrinin yaradıcılığı tədqiqata cəlb edilmişdir;

- Tədqiqatda ilk dəfə olaraq XX əsr Amerika ədəbiyyatının nümayəndələri haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yazılan dissertasiya, monoqrafiya, dərslik və elmi məqalələrə ədəbiyyatşünaslıq baxımından yeni elmi münasibət bildirilmişdir;

- Həmçinin ilk dəfə olaraq dissertasiyada XX əsrdə ABŞ-da yaranan yeni fantastik ədəbiyyatın inkişaf meylləri xronoloji ardıcılıqla tədqiq edilmiş və dəyərləndirilmişdir;

- Tədqiqatda ilk dəfə olaraq XX əsr Amerika poeziyasının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeri, həmçinin Amerika folklorundan edilən bədii tərcümələrin dəyəri müəyyən edilmiş və elmi cəhətdən qiymətləndirilmişdir;

Tədqiqatın metodoloji əsası. Tədqiqatın metodologiyasını ədəbi-tarixi tədqiqat üsulu təşkil edir. Dissertasiyanın yazılmasında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yeni tədqiqatçılıq prinsiplərinə, tarixi-müqayisəli və

qarşılaşdırma metodlarına, elmi və nəzəri ümumiləşdirmə üsullarına və problematik tədqiq metoduna istinad edilmiş, aparılan tədqiqat yeni milli Azərbaycançılıq mövqeyindən səciyələndirilmiş, milli ideologiya və onun tələbləri əsas götürülmüşdür.

Dissertasiyanın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya Amerika ədəbiyyatının çağdaş Azərbaycan mənbələrində tədqiqi və təbliği məsələlərinin öyrənilməsi yolu ilə ədəbiyyatşünaslıq elmimizi yeni müddəalarla, tezislərlə zənginləşdirilməsi baxımından mühüm nəzəri əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqat zamanı aparılmış təhlil və ümumiləşdirmələr, əldə edilmiş nəticələr Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələri ilə məşğul olan tədqiqatçılar, satira, dram və yumor sahəsində qələmini sınıyan ədiblər və bu janrın araşdırıcıları, ali və orta məktəblərində ingilisdilli ədəbiyyatı tədris edən müəllimlər, habelə xarici dil fakültələrində təhsil alan tələbələr üçün əhəmiyyətli mənbə rolunu oynaya bilər. Dissertasiyada tezis şəklində təqdim edilən elmi nəticələrdən Amerika ədəbiyyatının formalaşmasında ədəbi cərəyanlar və hərəkatların, Amerika ədəbiyyatının XX əsrin birinci əlli illiyində yaşayıb-yaradan yazıçı və şairlərin yaradıcılığının öyrənilməsində universitetlərin filologiya fakültəsində xarici ədəbiyyatla əlaqədar dərslər və dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasında, Amerika ədəbiyyatı ilə bağlı dissertasiya mövzularının seçimində və tədqiqində nəzəri-təcrübi vəsait kimi istifadə oluna bilər.

İşin aprobeiası. Dissertasiyanın mövzusu Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Şurasında təsdiq edilmiş, iş Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Jurnalistika və dünya ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Müəllifin mövzu ilə bağlı 7 elmi məqaləsi və konfrans materialı dərc olunmuş (o cümlədən Rusiya Federasiyasında), müxtəlif beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“**Giriş**”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, dissertasiyanın tədqiqat obyektindən, onun məqsəd və vəzifələrindən, elmi yeniliyindən, metodoloji əsaslarından, işin nəzəri və təcrübi əhəmiyyətindən və s. bəhs olunur.

Dissertasiyanın 3 yarımfəsildən ibarət “**XX əsr Amerika ədəbiyyatına baxış**” adlanan birinci fəslində Amerika ədəbiyyatının tarixi inkişaf yoluna nəzər salınır. Bu fəslin “**Amerika ədəbiyyatında ədəbi istiqamət-**

lər, cərəyanlar və onların nümayəndələri” adlanan birinci yarımfaslında Amerika ədəbiyyatının keçdiyi inkişaf yolunda yaranan ədəbi cərəyanlar və onların nümayəndələri tədqiq olunur, bildirilir ki, ABŞ-da ədəbi prosesi XIX əsrdə gerilik və XX əsrdə sürətli inkişaf, romantizm məktəbinin çiçəklənməsi, realizmin sürətli inkişafı kimi səciyyəvi cəhətlər müşayiət edirdi. Amerika ədəbiyyatı koloniyalardan əvvəlki vaxtdan müasir zamanlara qədər uzun, dolayı bir yol keçmiş, cəmiyyət, tarix, texnologiya ona ciddi təsir göstərmişdir. XVII əsrdən başlayaraq Şimali Amerikada ilk ingilis koloniyaları məskunlaşmış, ilk ingilisdilli ədəbi əsər nümunələri yaranmışdır. Bununla belə, dünya ədəbi fikri əsl Amerika ədəbiyyatının yaranışı kimi XVII-XVIII əsrləri deyil, XIX əsrin əvvəllərini əsas götürür.

Amerika yazıçıları Avropa xalqları ədəbiyyatından, xüsusilə ingilis ədəbiyyatından bəhrələnsələr də, yalnız saf “Amerika-ingilis ədəbi dili”ndə yaradılmış əsərlər müasir ABŞ ədəbiyyatının həqiqi sərəvəti hesab edilmişdir. Henri Auqustin Biersin təsnifatına əsaslanaraq Amerika ədəbiyyatının 1607-1775-ci illərini koloniya dövrü (Uilyam Brədford, Con Uinzrop, Benjamin Frankin, Koton Maszer, Ənn Brədstrit), 1765-1790-ci illəri inqilabi dövr (Tomas Ceferson, Aleksandr Hamilton, Ceyms Medison, Tomas Peyn), 1775-1865-ci illəri erkən milli dövr (Ceyms Fenimer Kuper, Edqar Alan Po, Uilyam Kalen Brayan, Frederik Duqlas, Hariet Cakobs), 1828-1865-ci illəri Amerikada romantik dövr (Ralf Ualdo Emerson, Henri Devid Torau, Edqar Alan Po, Hermən Melvil, Vaşinqton İrvinq, Nətəniel Housroun, Hariet Biçer Stou, Con Qrinlif Uityer, Henri Vördsvöz Lonqfelou, Uolt Uitmen), 1865-1914-ci illəri realist-naturalist dövr (Mark Tven, Uilyam Din Houels, Henri Ceyms, Bret Hart, Sara Orn Cyuet, Stefen Kreyn, Ezra Paund, Emili Dikinson, Frənk Norris, Cek London, Teodor Drayzer), 1914-1939-cu illəri müasir dövr-caz dövrü (Edqar Li Masters, Ezra Paund, Uilyams Karlos Uilyams, Robert Frost, T.S.Eliot, O'Nil Yucin, Con Steynbek, Tomas Vulf, Uilyam Folkner, Şervud Anderson, F.S.Fiscerald, Ernest Heminquey H.Dulitl, Sinkler Luis, Qertrud Steyn, E.E.Kaminsqs, Mariana Mur), Harlem intibahı (Lənqston Hyuz, Kaunti Kalen, Cin Tumer, V.E.B.Du Bua, Ceyms Bolduin), 1939-cu ildən sonranı müasir dövr (Vladimir Nabokov, Norman Meyler, Con Apdayk, Vonnehut Kurt, Marianna Mur, Alan Qinzberq, Silviya Plat, Tornton Uaylder, Artur Miller, Edvard Olbi, Ceyms Bolduin, Ralf Elison, Riçard Rayt, Toni Morison, Qvendolin Bruks, Zora Nil Hörston) kimi dövrləşdirmək olar¹.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Amerika ədəbiyyatında yeni

---

¹ <http://www.XXcentury American literature.com>

axının başlanması tənqidi realizmin inkişafı və formalaşması üçün zəmin yaradır. Kapitalistlərin özbaşınalığını ifşa edən antiburjua ədəbiyyatın yeni mərhələsinin yaranmasında “çirkabda eşlənənlər” adı almış bir sıra yazıçıların böyük xidməti olmuşdur. “Makreykerlər”, yəni “çirkabda eşlənənlər” bir termin kimi ədəbiyyatda sosial ifşaedici istiqamət kimi işlədilir. Amerika kapitalistlərinin varlanmasını və istismar metodlarını öz yaradıcılıqlarının ayrı-ayrı mərhələsində əks etdirən Cek London və Teodor Drayzer də bu ədəbi hərəkata, yəni “çirkabda eşlənənlər”ə aid edilirlər¹. Ümumiyyətlə, o dövr Amerikasını üçün səciyyəvi bir sıra sosial-ictimai və psixoloji məsələlərin bədii əksini Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri olan Frensis Skott Fisceraldın, Con Steynbekin, Erskin Kolduellin, Albert Maltsın, Ernest Heminqueyin, Cek Londonun və başqalarının yaradıcılığında müşahidə etmək olar².

XX əsrin başlanğıcında Amerika yeni bir ədəbiyyatla-realist və modernist ədəbiyyatla tanış olur. Artıq gənclik dönməni bitirməkdə olan Şervud Andersonun ədəbiyyata gəlişi Mark Tvenlə təməli qoyulan, German Melvillə böyüyən, Edqar Po ilə psixoloji çarlar qazanan romantik Vəhşi Qərb ədəbiyyatını tarixin məzarlığına göndü. Amerika ədəbiyyatının müstəqil ədəbiyyat kimi formalaşmasının bilavasitə romantizmlə bağlı olduğu məlumdur. Amerika romantizmi, əsasən XX əsrin 20-50-ci illərində özünü tam təsdiqləmişdir. ABŞ ədəbiyyatında romantizm cərəyanını digər cərəyanlardan fərqləndirən əsas cəhət təxminən yarım əsrdən artıq realizm cərəyanı ilə birlikdə addımlamasıdır. Romantik elementlər Kuper, Po, Toro, Emerson, Dikinson, Houtorn və Melvill kimi Amerika yazıçılarının əsərlərində özünü göstərir. ABŞ romantikləri Amerika insanının obrazını yaratmağa çalışmış, cəmiyyətin daxilində gedən proseslərə öz romantik münasibətlərini bildirmişlər.

Transsendentalizm (1840-1855) üzv olan yazıçılar inanırdılar ki, intuisiya və fərdi şüur təcrübəni üstələyir, məntiqi səbəb və hisslərdən həqiqət axtarıcılığında daha yaxşı bələdçi ola bilər. Romantizmdən təsirlənən transsendentalistlər fərdi ruh və təbii aləmə hörmət edir, ilahiyyatın hər yerdə - təbiətdə, hər şəxsin içində olmasına inam bəsləyirdilər. Transsendentalistlərə Ralf Uold Emerson, Henri Devid Toro, Bronson Alkott, V.H.Çanning,

---

¹ Литература США XX века (опыт типологического исследования). М.: Наука, 1978, 173 с.

² Bayramov A. Qərb ədəbiyyatı Azərbaycan filoloji fikrində. Bakı: Nurlan, 2006, 172 s.

Marqarit Fuler və Elizabet Pibadi kimi ədiblər aiddirlər.

XIX əsrin səksəninci illərində və sonralar yaranan əsərlər Amerika ədəbiyyatını, əsasən tənqidi realizm məcrasına yönəlmişdir. Realizm və naturalizm XIX əsrin sonu, XX əsrin ilk onilliyindəki yazıçılar arasında təqdir edilən ədəbi cərəyana çevrilir. Naturalizm realizmin fəvqəladə, gücləndirilmiş versiyası olaraq hərəkətdən çox ədəbi cərəyandır. Naturalistlər insanları təbiətin dəyişilməz qanunlarının köməksiz qurbanları kimi qiymətləndirirdilər. Naturalizmin formalaşması onun nəzəriyyəsinə işləyib hazırlamış Emil Zolyanın adı ilə bağlıdır. Naturalizmin nümayəndələri sırasına Stefen Kreyn, Cek London və Teodor Drayzer daxildir.

Modernist hərəkət Amerikaya 1920-ci illərdə gəlib çatır. Modernizm (1914-1945) xəyalların puç olduğu, ictimai qarışıqlığın geniş vüsət aldığı, eləcə də ABŞ-ın ədəbiyyat tarixinə çoxlu sayda tanınmış yazıçılar verən dövr kimi qiymətləndirilir. Folkner, Steynbek, Heminquey və Frost buna misaldır. Modernist yazıçılara Ceyms Coys, T.S.Eliot, Qertrud Steyn, Con Steynbek, E.Paund, U.Folkner, E.Heminquey, F.S.Fiscerald, Ş.Anderson daxildir. Modernist ədəbiyyat tez-tez bədbinliyi əlamətləndirirdi.

Birinci fəslin **“Afro-Amerika ədəbiyyatı və irqçilik əleyhinə yazılmış əsərlər”** adlanan ikinci yarımfəsilə qeyd edilir ki, Afro-Amerika ədəbiyyatı Afrika mənşəli amerikalıların Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaratdıqları ədəbiyyatdır. Bu ədəbiyyat XVIII əsrin ikinci yarısında Fillis Uitli, Lyusi Teri və Olauda Ekviano kimi yazıçıların əsərləri ilə yaranmağa başlamışdır.

Zənci köləliyi əleyhinə burjua-demokratik hərəkəti XIX əsrin 40-60-cı illərində ədəbiyyatın inkişafına güclü təsir göstərir (H.Lonqfellowun “Könlük nəğmələri”, “Hayavata nəğmələri” əsərləri, C.Uityerin, C.Louellin şeirləri, H.Biçer Stounun “Tom dayının koması”, R.Hildretin “Ağ kölə” romanları və s). Qaradərili şairə Fillis Uitli, publisist B.Banneker 18-ci əsrdə maarifçilərin davamçıları olmuşlar. Vətəndaş müharibəsindən sonra demokratik nəsr yaranır (Çarlz Çesnatin romanları). Buker T.Vaşinqtonun V.İ.B.Du Buanın, Ceyms Consonun, Çarlz Vadel Çesnatin, Pol Lorens Dunbar və başqalarının əsərlərində zənci-amerikalı ədəbiyyatının kökləri özünü avtobioqrafıya, etiraz ədəbiyyatı, dini təlim, poeziya və mahnılar formasında möhkəmləndirir.

Harlem intibahı 1920-ci illərdə Nyu-Yorkda, zənci icmasının yerləşdiyi məhəllədə-Harlemdə cəmlənmiş Afrika-Amerika bədii yaradıcılıq mühitidir. Harlem intibahının yazıçılarına Kaunti Kallen, Klod Makkey, Gin Tumer, Lənqston Hyuz və Arna Bontemps daxildir. Parisdə yaşayan Afrika və Karib koloniyalarından olan bir çox fransızdilli qara dərilə şairlər də

Harlem intibahından təsirlənmişlər¹.

I fəslin III yarımfəslində Amerika fantast yazıçılarından Ayzek Əzimov və Rey Bredberi haqqında danışılır. Bildirilir ki, dünya ədəbiyyatında ilk elmi-fantastik əsəri XIX əsrin 40-cı illərində tanınmış Amerika yazıçısı Edqar Allan Po qələmə almışdır. Amerika fantastikasının üç simvolu hesab olunan Robert Haynlayın, Ayzek Əzimov və Artur Klark zəngin fantastik əsərlər yaratmışlar. XX əsr ABŞ ədəbiyyatında elmi-fantastik janrın populyarlaşmasında Ayzek Əzimov böyük rol oynamışdır. A.Əzimov elmi-fantastik hekayələr antologiyasını tərtib edən ilk müəllifdir. Ayzek Əzimov robot texnikası, kompüterlərin meydana gəlməsini hələ otuzuncu illərin əvvəllərində öncədən görərək hekayə və novellalarında əks etdirib. Yazıçının “Dəyişməyən səma”, “O vaxt necə yaxşı imiş”, “Özüm haqqında kiçik hekayə”, “Seçkilər” və başqa əsərləri Amerika fantastik ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindəndir. “İntiqam allahı” romanı A.Əzimovun yaradıcılığının zirvəsi kimi qiymətləndirilir².

Fantastika, qorxu, macəra və kosmosa səyahətlə bağlı kəşflərdən bəhs edən hekayələr yazıçısı kimi Bredberi özünün “Farenheytlə, 451°” (1953), “Mars xronikası”, “Şəkilli kitabdakı adam” əsərlərinə görə XX əsr Amerika belletristika yazıçıları arasında xüsusi mövqə qazanmışdır. Onun fantastik üslubda yazılmış “Vergi verən”, “Məzuniyyət”, “Zəncirotu şərəbi”, “Pas”, “Salam və əlvida” hekayələri, habelə “Mars xronikası”, “Şəkilli kitabdakı adam”, “Günəşin qızıl almaları”, “Ən yaxşı əyyam”, “Elektrik cazibəsini vəsf edirəm” və başqa elmi-fantastik əsərləri geniş şöhrət qazanıb. Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Z.Ağayev, N.Sadixova, R.Ömərov və başqalarının araşdırmalarında³ fantastik ədəbiyyatın ayrı-ayrı problemləri, XX əsr ABŞ və Azərbaycan ədəbiyyatında elmi-fantastik janr tədqiq edilmişdir.

Dissertasiyanın **“XX əsr Amerika nəsrli Azərbaycan ədəbi-bədii düşüncəsində”** adlı ikinci fəslin 3 yarımfəsilindən ibarətdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Amerika ədəbiyyatının öyrənilməsi bu fəslin **“Azərbay-**

---

¹ Abrams M.H. A Glossary of Literary Terms. NY: Harcourt Brace, 1993

² Ağayev Z.A. Taleyilə tək qalanlar. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1984, 1 iyun

³ Bax: Ağayev Z.A. Taleyilə tək qalanlar. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., 1984, 1 iyun; Sadixova N. Müasir Amerika elmi-fantastikası. Metod və janr problemi: Filol. ü. fə. dok. ... dis. Bakı, 1987; Ömərov R.A. XX əsr ABŞ və Azərbaycan ədəbiyyatında elmi-fantastik janr (Ayzek Əzimov və Emin Mahmudovun yaradıcılığı əsasında): Filol. ü. fə. dok. ... dis. Bakı, 2003, 22 s.

can ədəbiyyatşünaslığında Amerika ədəbiyyatının araşdırılmasının mövcud vəziyyəti və tədqiqlərə dair” adlanan birinci yarımfəslində təhlil olunur. Bildirilir ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Amerika ədəbiyyatının bu və ya digər probleminin öyrənilib tədqiq edilməsi sahəsində bir sıra mühüm tədqiqatlar aparılmışdır. Bu sahədə görkəmli ədəbiyyatşünas alim İsmayıl Şıxlının tərtib etdiyi “XX əsr xarici ədəbiyyat tarixi” dərslisi¹ xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Burada Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri olan T.Drayzer, C.London, E.Sinkler və E.Hemunquay haqqında müfəssəl məlumat verilməklə bərabər yaradıcılıqları da mükəmməl surətdə təhlil və əks etdirilir. Bundan başqa tanınmış ədəbiyyatşünas alimlərdən Zeydulla Ağayevin, Səkinəxanım Vəliyevanın, Akif Bayramovun, Müşfiq Babayevin, Nigar İskəndərova² və başqalarının elmi araşdırmaları da diqqətəlayiqdir. Azərbaycan filoloji mühitində ilk dəfə olaraq Zeydulla Ağayev Amerika ədəbiyyatını tədqiqata cəlb etmişdir. Onun “Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri” adlı filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyasında bu mövzu geniş şəkildə tədqiq və təhlil olunmuşdur. Amerika nəsrinə və onun problemləri məsələsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında habelə Ceyran Quliyevanın,

---

¹ Şıxlı İ. XX əsr xarici ədəbiyyat tarixi. Bakı: Maarif, 1974.

² Bax: Ağayev Z.A. Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri: Filol. ü. elm. dok. ... dis., Bakı, 1997, 377 s.; Vəliyeva S.F. Ernest Heminquay və Azərbaycan: Filol. ü. fə. dok. ... dis. Bakı, 2002, 167 s.; Bayramov A. Qərb ədəbiyyatı Azərbaycan filoloji fikrində. Bakı: Nurlan, 2006, 172 s.; Babayev M.T. Con Steynbek və Azərbaycan ədəbiyyatı: Filol. ü. fə. dok. ... dis. avtoref. Bakı, 2004; Quliyeva C.M. ABŞ ədəbiyyatında adi adamın faciəsinin bədii təsviri (Erskin Kolduell və Albert Maltın əsərləri əsasında). Bakı: 2009, 150 s.; Məmmədova A. C. XIX-XX əsr realist ədəbiyyatında satirik publisistika və pamfletin təcəssümü: Filol. ü. fə. dok. ... dis. avtoref. Bakı, 2010; Məmmədova İ.M. Müasir ABŞ və Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrının yeni çalarları. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 152 s.; Rəcəbli Ə.Ə. Teodor Drayzer və onun “Amerika faciəsi” romanı. Bakı: Nurlan, 2004, 152 s.; Hüseynova G. Tornton Uaylder və XX əsrin sosial problemləri. Bakı: Elm, 2002, 64 s.; Məmmədova X.Ş. Azərbaycan ədəbiyyatı çağdaş Amerika elmi-ədəbi mənbələrində: Filol. ü. fə. dok. ... dis. avtoref. Naxçıvan, 2007, 20 s.; Şirinov E.Q. Amerika yazıçısı Uilyam Folknerin hekayələri XX əsr Amerika nəsrinin zirvəsi kimi: Filol. ü. fə. dok. ... dis. avtoref. Bakı, 2003; Ağamalıyeva S.M. Ernest Heminquay və Şərqi: Filol. ü. fə. dok. ...dis. Naxçıvan, 2010, 167 s.; Əliyev Y.Ə. Ernest Heminquay yaradıcılığında insanın bədii dərkisi məsələləri: Filol. ü. fə. dok. ... dis. Naxçıvan, 2012, 130 s.

Aygün Məmmədovanın, İlhamə Məmmədovanın, Əbülfəz Rəcəblinin, Gülər Hüseynovanın, Xumar Məmmədovanın, Səidə İsmayılovanın, Elxan Şirinovun, Süsənbər Ağamalıyevanın, Yusif Əliyevin və başqalarının tədqiqatlarında geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.

“XX əsr Amerika ədəbiyyatının nümayəndələri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında” adlanan ikinci yarımfəsildə Amerika ədəbiyyatının XX əsr görkəmli simalarının Azərbaycan ədəbiyyatşünasları tərəfindən öyrənilməsi məsələsi diqqətə çatdırılır. Amerika ədəbiyyatı tarixinin, eləcə də onun nəzəri problemlərinin öyrənilməsi əsasən həmin ədəbiyyatın nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında dünya ədəbiyyatının bir qolu olan Amerika ədəbiyyatının nümayəndələrinin yaradıcılığından bir sıra tərcümələr edilmiş və ciddi araşdırmalar aparılmışdır. Bu baxımdan Amerika jurnalisti Con Ridin “Üsyana qalxmış Meksika”, “Dünyanı sarsıdan 10 gün” əsərləri, hekayə və oçerkləri (“Sevmək inanmaq deməkdir”, “Ürək hara səsləyir”), novellaları (“Amerikalı Mak”, “İnqilab qızı”, “Brodveydə gecə”), reportajları (“Alverçinin müharibəsi”, “Xırda millətlərin hüququ”) tərcümə olunmuş, eyni zamanda həmin əsərlərə elmi münasibət bildirilmişdir. Ümumiyyətlə, XX əsr boyu Azərbaycan oxucusunun Qərb ədəbiyyatı ilə tanışlığı baxımından Amerika ədəbiyyatından edilən tərcümələrin rolu məxsusi dəyərləndirilməlidir. Amerikanın məşhur yazıçısı və dünya ədəbiyyatında realizmin ən görkəmli nümayəndələrindən biri hesab edilən Teodor Drayzerin yaradıcılıq yolu da daim tərcüməçilərimizin diqqət mərkəzində olmuşdur. Teodor Drayzerin “Amerika faciəsi”, “Kerri bacı”, “Dahi”, “Qasırga”, “Cenni Herhad”, “Arzular trilogiyası”nın birinci, ikinci hissələri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş, mətbuat səhifələrində yazıçının həyat və yaradıcılığından ətraflı bəhs edilmişdir. Yazıçının vəfatı münasibətilə “M.R” (Nuranə Nuriyevanın fikrincə, bu, Mikayıl Rzaquluzadənin imzasıdır – Ş.Q.¹) tərəfindən yazılan “Məşhur Amerika ədəbi Teodor Drayzer” adlı məqalə bu qəbildən olan ilk mətbu yazılardan biridir. Bundan başqa Ə.Rəcəbli, M.Həyatizadə, Ə.Ağayev və başqaları öz məqalələrində yazıçının yardıcılığından müxtəsər söz açmış, onu bir sənətkar kimi yüksək qiymətləndirmişlər. Drayzerin əsərlərini isə Azərbaycan dilinə Ə.Məmmədخانlı, C.Bağır və Z.Ağayev tərcümə etmişlər. Öz zamanəsinin ictimai-siyasi hadisələrini əsərlərinin əsas mövzusunə çevirən Cek London da Azərbaycan bədii tərcümə tarixində ən çox tərcümə edilən sənət adamlarından biri kimi diqqəti cəlb edir.

Beləliklə, Amerika ədəbiyyatının T.Drayzer, C.London və başqa

---

¹ Nuriyeva N. Teodor Drayzer və Azərbaycan. Bakı: Mütərcim, 2007, 164 s.

görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı Azərbaycan dilinə tərcümə olunmaqla bərabər ədəbi tənqidin də diqqət mərkəzində olmuşdur.

“Amerika ədəbiyyatından nəsr nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcümələri” məsələsi dissertasiyanın II fəslinin 3-cü yarım fəslində araşdırılır. Qeyd olunur ki, Amerika mövzusu Azərbaycan ədəbiyyatına məhz XX əsrin əvvəllərində daxil olmuşdur. Amerika ədiblərindən Azərbaycana ilk “gələn” Mark Tvendir. Mark Tvenin “Milyon funt sterlinqlik bank bileti” satirik hekayəsi XX əsrin birinci yarısında dilimizə tərcümə olunaraq çap edilmişdir. Amerika ədəbiyyatından Azərbaycan dilinə orijinaldan edilən ilk tərcümə Albert Maltın “Oyun” hekayəsi hesab oluna bilər. A.Maltın “Dünyanın xoşbəxt adamı”, “Bir dəfə yanvarda”, “Yolda”, “Əlvida”, “Oyun” hekayələri dilimizə tərcümə edilmişdir. Müasir dövrimizdə Akif Abbasovun tərcüməsində A.Maltın “Küçə tinində hadisə” hekayələr kitabı çapa edilmişdir. Amerika ədəbiyyatı nümayəndələrinin “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində təbliğ olunması XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq daha intensiv şəkildə olmuşdur. Tərcümələr “Azərbaycan”, “Pioner”, “Ulduz”, “Qobustan” jurnallarında, “Kommunist”, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Azərbaycan gəncləri” qəzetlərində çap olunmuşdur. Albert Malt, Epton Sinkler, Teodor Drayzer və digər Amerika müəlliflərin əsərlərinin dilimizə tərcümə edilməsi tərcümə ədəbiyyatımızın zənginləşməsi baxımından yüksək əhəmiyyət daşıyır.

60-cı illərdən başlayaraq bir sıra Amerika ədəbiyyatının nümayəndələrinin, o cümlədən Erskin Kolduellin, Lənqston Hyuzun, Rinq Lardnerin, E.Heminqueyin, Mayk Kuinin və başqalarının əsərləri ana dilimizə tərcümə edilərək Azərbaycan oxucusuna təqdim olunur. Bundan başqa Amerika ədəbiyyatı nümayəndələrindən olan Uilyam Pomroyun, U.Maksuellin, Stefan Heymin, T.Drayzerin, C.Londonun çoxsaylı əsərləri, habelə Con Kolyerin, Epton Sinklerin, İrvin Şounun, Robert Fişin, Frənk Salivannın, O’Henrinin, Uolter Tevisin bir sıra əsərləri məharətlə Azərbaycan dilinə tərcümə edilir. Tərcümə əsərlərinin “Dünya” çoxseriyalı tərcümə toplusunda, habelə “Axırıncı yarpaq” və “Amerika yazıçılarının povest və hekayələri” kitablarında təqdim edilməsi də böyük marağın ifadəsidir. “Yazıçı” nəşriyyatı Amerika və ingilis yazıçılarının əsərlərindən olunan tərcümələri “Ölmək asan deyil” kitabında cəmləşdirmişdir. Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi tərəfindən bir sıra görkəmli Amerika yazıçısı və ədiblərinin əsərləri tərcümə və çap olunaraq oxucuların istifadəsinə verilir. Azərbaycan Tərcümə Mərkəzinin nəşri olan “Qırmızı-Qırmızı Qızılgül” kitabında da dünya ədəbiyyatından seçmələr təqdim edilmişdir. Müstəqillik illərində də bu iş uğurla aparılmış, “Mütərcim”, “Xəzər” jurnalları tərcümə

sahəsində dünya korifeylərinin əsərlərindən tərcümələrilə oxucu rəğbətini qazanmışdır. Orijinaldan tərcümə meyillərin artmasının nəticəsi olaraq bir çox hekayələr kitabının çapı da reallaşmış, ayrı-ayrı mətbuat orqanlarının səhifələrində görkəmli Amerika yazıçı, şair və dramaturqları ilə bağlı yazılar dərc edilmişdir. Bu sahədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı əsasında latın qrafikalı əlifba ilə dünya ədəbiyyatı nümunələrinə dair kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi xüsusi minnətdarlıqla qiymətləndirilməlidir.

Dissertasiyanın **“XX əsr Amerika poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatşünashlığında”** adlanan III fəslinin **“XX əsr Amerika şairlərinin ölkə poeziyasının inkişafında rolu”** adlanan birinci yarım fəslində göstərilir ki, tarixi 350 ildən çox olan Amerika poeziyası janr rəngarəngliyi, öz inkişafında müxtəlif istiqamətlərə meyilliyi ilə səciyyələnmişdir. Ölkədə ilkin poeziya Puritan ideallarının bütövlüyünü qorumaq ehtiyacından yaranmışdır. Eduard Taylor (1645-1729) müstəmləkə dövrünün əvvəllərində səciyyəvi hesab edilən yüksək metafizik üslubda Puritan əxlaqını təbliğ edən şeirlər qələmə almışdır¹. Müstəqil Amerika Birləşmiş Ştatlarının ilk böyük şairi Vilyam Kalen Brayantın böyük töhfəsi meşələrin əzəməti haqqında şeir yazmaq olmuşdur. Bir sıra görkəmli şairlər var ki, XX əsr Amerika poeziyasına öz möhürlərini vurmuşlar. Belə ədəbiyyat korifeylərindən birincisi Uolt Uitmən olmuşdur. O, Amerikanın yeni poeziyasının pioneri hesab edilir. Ümumiyyətlə, XX əsr Amerika poeziyasının görkəmli nümayəndələri olan Robert Frost (1874-1963), Uollas Stivens (1879-1955), Vilyam Karlos Vilyams (1883-1963), Hilda Dulittl (1886-1961), Marianna Mur (1887-1972), E.E.Kamminqs (1894-1962) və Hart Kreyn (1899-1932) kimi şairlər Amerika poeziyasına mühüm töhfələr vermişlər. Belə ki, ədəbiyyatda Qertrud Steyn (1874-1946) sadə və konkret sözlərdən istifadə etməklə eksperimental, mənsur poeziyanın müəllifi kimi tanınıb. Amerika ədəbiyyatında romantizm cərəyanının görkəmli nümayəndələrindən olan Uolt Uitmenin ölümündən iyirmi il sonrakı dövrü Amerika poeziyasının tədqiqatçıları adətən “toranlıq dövrü” adlandırıblar. “Poetri” adlanan yeni ədəbi nəslin sələfi Edvin Arlinqton Robinson (1869-1935) isə XX əsrin 10-cu illərində bütün yeni şairlərin bəhrələndiyi verlibrə (sərbəst şeirə) etinasız yanaşırdı. Dövrün aparıcı simaları Ezra Paund (1885-1972) və T.S.Eliot (1888-1965) ənənəvi poetik forma və ölçüdən imtina edib, qarşılaşdırma, eyham, kinayə və əfsanəvi paralellik kimi texniki vasitələrlə Amerika poeziyasında yadda qalıblar.

---

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/American_poetry

Amerika ədəbiyyatının aparıcı simalarından biri hesab edilən Ezra Luis Paund (1885-1972) “Poeziyaya yeniliklər gətirməklə indiki şairlərdən daha çox xidmət edib”¹. İmicizm 1912-1927-ci ildə Ezra Paundun rəhbərliyi ilə çiçəklənən ədəbi hərəkat idi. Paundun irəli sürdüyü estetik prinsiplər o dövr şairlər nəslə tərəfindən davam etdirilir və dəstəklənirdi. Eliotun poeziyası yüksək eyhamlı, mücərrəd rəmzlərin sıx quruluşundan ibarət idi. Steyn, Paund digər qələm sahibləri Eliot və Henri Ceyms ilə birlikdə Amerika ədəbiyyatında gələcək beynəlxalq inkişafı istiqamətləndirirdilər². Eliot isə Amerika ədəbiyyatında formalizmin nəzəri əsaslarını yaradıb. “T.Eliot həyatının sonunda ingilis poeziyasının patriarxına, aristokrat mühafizəkarə və ümumiyyətlə, bütün söz sənətinin dayacağına çevrildi”³.

III fəslin **“XX əsr Amerika poeziya nümunələri Azərbaycan tərcümə mühitində”** adlanan ikinci yarım fəslində Azərbaycan dilinə tərcümə olunan Amerika poeziya nümunələri tədqiq edilir.

Amerika ədəbiyyatından nəzm əsərlərinin dilimizə tərcüməsi XX yüzilliyin 50-ci illərinin sonundan daha geniş vüsət almışdır. Müxtəlif şairlərin əsərlərinin dilimizə tərcümə olunması göstərir ki, ölkəmizdə Amerika poeziyasından orijinaldan tərcümələrə maraq artmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan şair Rəsul Rzanın yaradıcılığında Amerika ədəbiyyatından tərcümələr də önəmli yer tutub. R.Rzanın tərcümələri sırasında nəsr əsərləri ilə birgə şeirlər və poemalar da çoxluq təşkil edir. Yazıçı Anarın R.Rzanın dünya poeziyasından apardığı tərcümələrə yazdığı siyahıda Amerika şairlərindən U.Uitmən, Lonqfello, R.Frost, K.Səndbörq, Lənqston Hyuz kimi qələm sahiblərinin adı keçir. Bu tərcümələrdə şairin məqsədi Azərbaycan oxucularını “dünya poeziyasının ayrı-ayrı ən gözəl, diqqətəlayiq örnəkləri ilə tanış etmək”⁴ olub. Bundan başqa, çox sayda tərcüməçilər Amerika ədəbiyyatı nümunələrindən Azərbaycan dilinə tərcümələr həyata keçiriblər. Məhəmməd Nəbiyev Roland Flintin “Səhər nəğməsi, “Dönüm”, ”Səkkiz yaşlı qız”, Məmməd İbrahim ABŞ şairi Olqa Kabralın “Dağlar da bizə nifrət edir”, Ağacavad Əlizadə Edqar Masters Linin “Sükut”, Maykl Qoldun “120 milyon” əsərlərini dilimizə tərcümə etmişdir. Müasir dövrimizdə Amerika poeziyasından tərcümə işinə olan maraq xeyli artmışdır. “Xəzər” jurnalında nəşr olunan belə tərcümələr sıra-

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/American_poetry

² Spankeren K.V. Amerika ədəbiyyatının xülasəsi. Kristofer Little, 1998, 69 s.

³ Qırmızı-qırmızı qızılgül (Dünya ədəbiyyatından seçmələr). Bakı: Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 1998.

⁴ Rza R. Dünya ədəbiyyatından tərcümələr. Bakı: Azər nəşr, 2000, 220 s.

sında Alan Dagenin “Şeirlər”, “İki poetik kitab”, “Üç poetik kitab”, “Beş poetik kitab”, “Yeni və seçilmiş şeirlər”, “Təbiətdə bir-birinə doğmalığ haqda”, “Xəbərdarlıq”, “Ata evində olarkən”, “Tutuquşuya dediklərim” kimi şeirləri Səməd Qaraçöpün tərcüməsində oxuculara təqdim olunub. Azərbaycan Tərcümə Mərkəzinin nəşrlərindən biri olan “Qırmızı-qırmızı qızılgül” kitabına da dünya modernist poeziyasının banilərindən biri, “zamanüstü şair, zamansızlığın, məkansızlığın şairi”¹ olan Tomas Eliotun seçilmiş əsərləri daxil edilmişdir.

Müasir dövrümüzdə “Yeni Azərbaycan” qəzetinin ədəbiyyat bölməsində XX əsr Amerika ədəbiyyatının nümayəndələrindən olan Vilyam Karlos Vilyamsın “Bərəkətli”, “Quru yarpaqlar arasında”, “Keçir”, “Qırmızıqanad qaratoyuq” əsərlərinə Alpər Atıllanın, “Dolunay”, “Qocalmış rəqəm”, “Divarlar arasında axan bir çay”, “Çılpaq ağac”, “Qısa giriş”, “Səssizlik”, “Gül”, “Keçi” əsərlərinə isə Ayişə Haqqıxınlının tərcüməsində rast gəlirik. Sabir Mustafanın poetik tərcümələri sırasında Amerika fəhlələrinin sevimli qəhrəmanı Co Hillə həsr olunmuş mahnı da var. Bundan başqa mütərcim Co Hillin “Üsyançı qız” şeirini də ingilis dilindən Azərbaycan dilinə çevirmişdir. Amerika poeziyasından edilən tərcümələrin əksəriyyətinin mütərcim Sabir Mustafanın səyləri nəticəsində olunduğunu məmnunluqla qeyd etmək lazımdır. Tərcüməçi hətta iki Amerika xalq mahnısını da dilimizə çevirməklə ilk imza atmışdır. Bundan başqa, tərcüməçi Sabir Mustafayev tərəfindən Edis Seqəlin “Əgər quş olsaydım mən”, Oqden Nəşin “Elə bil gündüzdür”, “Yaşıl şəhər”, Lənqston Hyuzun “El həsrətli nəğmələr”, “Həs-rət”, “Yay gecəsi”, “Gecə nəğməsi”, “Mənim xalqım”, “Zənci”, “Sakit qız”, “Sakitlik”, “Arzu”, “Payızda”, “Dənizdə bir lövhə”, “Gülənlər”, “Nəğmə” şeirləri ingilis dilindən ana dilimizə çevrilmişdir. “İngilisdilli xalqların 45-ə yaxın nəğməsinə dilimizə çevirdim. Hər nəğmənin öz gözəlliyi, öz yeniliyi vardır”², - deyən tərcüməçi-alim Şahin Xəlillinin də ingilis dilindən çoxlu sayda nəğmələr tərcümə etməsi razılıq doğurur. Son illərdə “Dünya ədəbiyyatı antologiya”sının iki cildə çap olunması tərcümə toplusu kimi diqqəti cəlb edir. Kitabda Tomas Makqratin “Körpəmi havaya çıxardanda mən”, “Sən öyrətdin”, “İmperialist müharibələrinin qısa tarixi”,

---

¹ Qırmızı-qırmızı qızılgül (Dünya ədəbiyyatından seçmələr). Bakı: Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 1998.

²Xəlilli Ş.H. Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələri (Folklor materialları əsasında). Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 2002, 215 s.

“Ölçü vahidi”, “Məsləhət”, “Şeir qoşmağa cəhd edən tənqidçiyə” adlı şeirləri yer almışdır. Şair Ezra Paundun poeziyasından da tərcümələr diqqəti cəlb edir. Onun 1962-ci ildə “Paris Revenyu”ya verdiyi müsahibə Ü.Nəsimbəyli tərəfindən ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilib. Ezra Paundun “Qalanlar”, “Rəqs edən fiqur”, “Akr kaarda məzar”, “Bəyazlıq”, “İşgəncə skamyası” əsərlərini orijinaldan sətiri tərcüməni Aynur Sabitova, bədii tərcüməni isə Zakir Fəxri həyata keçirmişdir.

Beləliklə, çoxsaylı tərcümə faktları göstərir ki, Azərbaycan tərcümə mühitində XX əsr Amerika poeziyasının ən gözəl nümunələrinin tərcüməsi başlıca yerdə dayanmış, Amerika ədəbiyyatı nümunələrindən ibarət zəngin tərcümə ədəbiyyatı formalaşdırılmışdır.

III fəslin “**R.Frost poeziyasına yeni baxış**” adlı üçüncü yarım fəslində Amerika poeziyasının görkəmli nümayəndəsi olan Robert Frostun yaradıcılığına müasir baxış tərzini öz əksini tapır.

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsr Amerika poeziyasında R.Frostun xüsusi bir yeri var. O, ümumən Amerika poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri hesab olunur. Şairin ilk kitabı İngiltərədə çapdan çıxıb. Adı Lonqfellonun bir şerindən götürülmüş “Oğlanın iradəsi” (“A Boy's Will”) kitabı London nəşiri tərəfindən qəbul edilib və 1913-cü ildə işıq üzü görüb. Bir il sonra isə şairin ikinci kitabı olan “Bostonun şimalı” nəşr olunub. Şairin “Bostonun şimalı” əsəri ilə dolğun realizm poeziyaya daxil olur. “Bostonun şimalı” nəinki İngiltərədə, hətta şairin vətəni Amerikada da böyük uğur qazanmışdır.

20-ci illərdə Frost canlı klassik kimi qiymətləndirilir, sonralar isə onu Amerikanın milli şairi adlandırırlar. Ümumiyyətlə, Frost poeziyasına bədbəxtlik hissi yaddır. Ədibin özünün də dediyi kimi, bütün faciələrə baxmayaraq, insanlar öz ruhunu, qəlbini itirməməli, öz ləyaqətlərini qoruyub saxlamalıdır. Şəxsi maneələrin səbəb olduğu ziddiyyət, konflikt, “müharibə və sülhdə insan təbiəti” R.Frost poeziyasının ana mövzudur. Qərb şairlərindən fərqli olaraq R.Frost şeirlərində siyasi məsələlərdən bəhs etməkdən çəkinmirdi. Frost yaradıcılığında təbiəti təsvir üstünlük təşkil edir.

Azərbaycan ədəbi-bədii mühitinə şair R.Frostu tanıdan və məşhurlaşdıran şair Tofiq Mahmudun tərcümə etdiyi “Çiçəklə dolu qayıq” şeirlər kitabı olub. Şair Cabir Novruzun kitaba yazdığı “Ön sözdə” qeyd edildiyi kimi, “...onun şeirlərində torpağın ətri, soyuqluğu, istisi, dözümlü, səbri, xeyirxahlığı var. Onun poeziyası, həyat, torpaq, zəhmət poeziyasıdır. Mərd əmək adamlarının duyğu və düşüncələridir. Şair üçün adı əşyalar belə əziz və doğmadır. Onun təsvirlərində əsas yeri balta, odun, meşələr, ağaclar, ferma, otlar, biçinçilər, odunçular tutur. Hər şırımını donan dalğa kimi qalan

torpaq necə canlıdırsa, R.Frostun poeziyası da eləcə canlıdır. Sanki bu poeziya təbiətin özündən doğmuşdur, həyatla, insanla bir yerdə nəfəs, alır”¹. Bundan başqa Frost poeziyasında digər sədd insanla insan arasındadır. Şəxsi maneələrin ixtilafının səbəb olduğu ziddiyyət, konflikt, “müharibə və sülhdə insan təbiəti” məsələsi də R.Frost poeziyasının ana mövzusunun təşkil edir. Beləliklə, R.Frost poeziyasının həyat eşqi, həvəsi, gücü, qüdrəti ilə dolu zəngin çalarları onun poeziyasını zənginləşdirir və ölməz edir.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində tədqiqatın yekunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

- Təxminən XVII əsrdən mövcud olmağa başlayan Amerika ədəbiyyatı özünəməxsus mövqeyi, janr müxtəlifliyi, ədəbi cərəyanları ilə digər ölkələrin ədəbiyyatından fərqlənir. Məhz bu fərqlər ədəbi tənqid tariximizdə tədqiqatların aparılmasına təkan vermişdir. Azərbaycan-Amerika əlaqələrinin inkişafında və möhkəmlənməsində Amerika ədəbiyyatının tədqiqi və təbliğinin mühüm rolu olmuşdur.

- Amerika ədəbiyyatında ədəbi cərəyanlar, dövrlər, hərəkatlar, Boston məktəbi, Çikaqo məktəbi, Nyu-York məktəbi, Harlem intibahı, Afro-Amerika ədəbiyyatı, “Beat nəslı”, imicizm kimi ədəbi istiqamətlər Amerika ədəbiyyatının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır;

- İngilis dilində ədəbiyyat XVII əsrdə yaranmışdır. ABŞ ədəbiyyatından bəhs ediləndə daha çox XVII əsri başlanğıc nöqtəsi kimi götürürlər. XVII əsrdən başlayaraq Şimali Amerikada ilk ingilis koloniyaları məskunlaşmış, ilk ingilisdilli ədəbi əsər nümunələri yaranmışdır. Bununla belə, dünya ədəbi fikrinin də qəbul etdiyi kimi, əsl Amerika ədəbiyyatı XIX əsrin əvvəllərində yaranmışdır;

- Amerika ədəbiyyatının Azərbaycan filoloji mühitində tədqiqi ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra daha geniş sferanı əhatə etmişdir;

- Amerika poeziyasında əsasən Robert Frost, Lənqston Hyuz, Vilyam Karlos Vilyams, Ezra Paund, Tomas Sterns Eliot, Silviya Plat bu ölkənin poeziyasına təsir və dönüş edə biləcək poetik nümunələr yaratmışlar və s.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı Teodor Drayzer haqqında // Filologiya məsələləri, 2010, №11, s. 207-214
2. Ernest Heminqueyin həyatı və faşizmlə mübarizəsi // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, 2011, №2, s. 109-111

---

¹ Frost R. Çiçəklə dolu qayıq. Şeirlər (Tərtib edəni Tofiq Mahmud). Bakı: Yazıçı, 1987, 80 s.

3. Robert Frost poeziyasında təbiət sevgisi // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 2012 , № 2, s. 232-238
4. Amerika ədəbiyyatında ədəbi cərəyanlar // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, 2012, № 2, s. 103-106
5. Описание образа негра в американской литературе // Наука и бизнес: пути развития, 2013, № 6 (24), с. 23-25
6. Айзек Азимов и фантастика в американской литературе XX века // Международный научный журнал (The international scientific journal), 2013, № 3, с. 108-110
7. War traces in american literature / Международной научно-практической конференции “Современная филология: теория и практика”. Москва: 2014, 0,5

Shehla Yagub gizi Gurbanova

American literature in the Azerbaijan literary criticism
Summary

Dissertation submitted to defense consists of introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The Introduction substantiates the topicality of the theme, its object and subject, defines aims and tasks of the research, formulates its scientific novelty, methodology, theoretical and practical significance, informs about the approbation and structure of the research work.

The first chapter with three semi-chapters is entitled “A view on the American literature”. It studies the literary trends on the developmental way of the American literature and their representatives. It considers that the first authors of the Afro-American literature are the Americans of African origin in the United States of America. This chapter also deals with the creativity of Isaac Asimov and Ray Bradbury, American writers of science fiction and analyses the creativity of the American writers Robert Heinlein, Isaac Asimov and Arthur Clarke who are considered to be the “Big Three” of the American science-fiction.

The second chapter entitled “The twentieth century American prose in the Azerbaijan literary-artistic thought” consists of three semi-chapters and investigates the place of the XX century American literary prose in the Azerbaijan literary criticism. It is noted that the researches by the well-known literary scholars of Azerbaijan Zeydullah Aghayev, Sakinakhanum Valiyeva, Akif Bayram and Gular Husseynova, Nigar Iskenderova in the study of the American literature in the Azerbaijan literary criticism are of great importance.

This chapter also deals with the prose translations from American literature into the Azerbaijani language. The author shows that the works by prominent representatives of the American literature E.Kolduell, Laungston Hughes, Ring Lardner, E.Heminguey, Mike Quin, William Pomroy, U. Maksuell, T.Dreiser, Epton Sinkler, Robert Fish have successfully been translated into the Azerbaijani language.

The third chapter entitled “XX century American poetry in the Azerbaijan literary criticism” also consists of three semi-chapters. This chapter analyzes the role of the XX century prominent American poets Robert Frost, Uollas Stevens, William Carlos Williams, Hilda Dulittl, Marianne Moore, E.E. Cummings and Hart Crane in the development of the American poetry and studies the American poetry samples translated into the Azerbaijan Language.

The Conclusion summarizes the results of the investigation and puts forward concrete proposals in the field of the investigation of the creativities of the American writers and poets who hold a special place in the Azerbaijan literary criticism.

Шахла Якуб кызы Курбанова
Американская литература в азербайджанском литературоведении
Резюме

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы.

Во “Введении” обосновывается актуальность темы, определяются объект и предмет, цель и задачи исследования, формулируются выдвигаемые к защите положения, описываются методы и приемы исследования, раскрываются научная новизна, теоретическая и практическая значимость диссертационной работы.

В первой главе под названием “Взгляд на американскую литературу XX века” исследуются литературные течения в американской литературе и творчество их представителей, афро-американская литература и направленные против расизма произведения, а так же творчество американских писателей-фантастов.

Во второй главе, названной “Американскую художественная проза XX века в азербайджанском литературно-художественном восприятии”, выясняется место американской художественной прозы XX века в азербайджанском литературоведении, превращены в объект исследования художественные переводы выдающихся американских писателей XX века, отмечается роль перевода художественной прозы американской литературы на азербайджанский язык.

Автор указывает, что многие произведения выдающихся американских писателей таких, как Е.Колдуэль, Ленгстон Хьюз, Ринг Ларднер, Э.Хемингуэй, У.Максуель, Вильям Помрой, Стефан Хейм, Т.Драйзер, Дж.Лондон, Джон Кольер, Эптон Синклер, Ирвин Стоун, Роберт Фиш, Френк Саливан, О’Генри, Уолтер Тевис мастерски переведены на азербайджанский язык.

Третья глава, называется “Американская поэзия XX века азербайджанском литературоведении”. В ней анализируется роль выдающихся американских поэтов XX века Роберта Фроста, Уолласа Стивенса, Уильяма Карлоса Уильямса, Хильда Дулиттл, Марианны Мур, Э.Э.Камингса, Харта Крейн в развитии американской поэзии, исследуются образцы американской поэзии, переведенные на азербайджанский язык.

В “Заключении” суммируются результаты исследования и предлагаются конкретные рекомендации по исследованию творчества американской поэтов и прозаиков, нашедших отражение в азербайджанском литературоведении.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

НАХЧЫВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ШАХЛА ЯКУБ КЫЗЫ КУРБАНОВА

**АМЕРИКАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ**

5718.01 – Мировая литература (Американская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

Диссертации на соискание ученой степени доктора философии по
филологическим наукам

Нахчыван - 2014